

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ: ПОТЕНЦІАЛ І ВИКЛИКИ РІЗНОМАНІТНОСТІ»

Спеціальність: 054 Соціологія
Освітня програма: «Соціальні технології»
Освітній ступінь: бакалавр
Кваліфікація: бакалавр з соціології

Автор:

Усенко Нікіта Павлович,
студент 4 курсу
nikidthe@gmail.com

Наукова керівниця:

Широкова Маргарита Сергіївна,
кандидат соціологічних наук, доцент
shyrokova@knu.ua

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри соціальних структур та соціальних відносин

Протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Мазурик О.В.

Київ 2023

Реєстрація

номер	дата	підпис лаборанта кафедри
-------	------	--------------------------

**Рекомендовано
до захисту**

підпис наукового керівника	ініціали, прізвище наукового керівника
----------------------------	--

**Результат
захисту**

оцінка	дата захисту
--------	--------------

Голова ЕК

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Члени ЕК

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Секретар ЕК

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ Й ВИКЛИКІВ РІЗНОМАНІТНОСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ Й СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ	7
1.1. Аналіз теоретичних джерел у галузі досліджень мультикультуралізму.	7
1.2. Мультикультуралізм, соціальна згуртованість і різноманітність: значення для сучасної соціології.....	14
РОЗДІЛ 2. ВИКЛИКИ РІЗНОМАНІТНОСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ Й СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС.....	18
2.1. Еволюція мультикультуралізму в країнах ЄС: оцінка відповідних соціологічних досліджень	18
2.2. Співвідношення мультикультуралізму й соціальної згуртованості в ЄС: проблеми й перспектива.....	20
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ Й СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В УКРАЇНІ	23
3.1. Аналіз українських соціологічних досліджень.....	23
3.2. Обґрунтування значення соціальної згуртованості в умовах відбиття Україною повномасштабної агресії з боку РФ	29
ВИСНОВКИ.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	36
ДОДАТКИ.....	39

ВСТУП

Актуальність теми. Зростаюча етнічна різноманітність у багатьох соціумах викликає занепокоєння щодо соціальної єдності. Занепокоєння полягає в тому, що різноманітність послаблює соціальні зв'язки, оскільки члени спільноти мають менше спільного у контексті цінностей і практик. Є побоювання, що результатом стане зростання політичного та релігійного екстремізму, ксенофобії, паралельних суспільств, злочинності й втрати солідарності та підтримки держави загального добробуту. Хоча велика кількість досліджень розглядає вплив етнічної різноманітності на соціальну згуртованість, менше робіт зосереджено на тому, як різні види політики впливають на соціальну згуртованість. Мультикультурні концепції ґрунтуються на твердженні, що соціальна згуртованість найкраще або принаймні адекватно сприяє спільному визнанню релігійних і культурних відмінностей.

У публічних дебатах і в багатьох соціальних наукових дослідженнях мультикультуралізм вважається значною мірою антитезою соціальної згуртованості. Насправді мультикультуралізм був оголошений проблемним видатними європейськими діячами, включаючи Девіда Кемерона, Ангелу Меркель і Ніколя Саркозі. Ця позиція, схоже, поділяє припущення, що хоча мультикультурна політика може бути спрямована на інтеграцію та рівність, вона насправді призводить до фракціоналізації, де етнічні групи мають мало спільного та їм бракує міжгрупової довіри та солідарності. Подібним чином багато теоретиків скептично ставилися до того, чи полікультурна політика сумісна із міцними зв'язками громади, які виходять за межі національних, етнічних та релігійних відмінностей і створюють рівень довіри, необхідний для соціальної справедливості [Barry, 2001]. Таким чином, концепції мультикультурної спільноти зазнали критики через те, що вони не забезпечують того, що вони обіцяють.

Через стрімкий розвиток глобалізації усе більше держав стають поліетнічними та мультикультурними. Кожна міграція являється реалізацією природного права на свободу пересування, обмеження якої має бути обґрунтоване виключно із позицій захисту інших невід'ємних прав.

Крім того, особливої актуальності зазначена тема набула для України після 24 лютого 2022 року, коли початок масштабної збройної агресії з боку РФ викликав найбільш масштабну в новітній історії нашої держави міграційну кризу.

Стан вивчення теми. Велика кількість досліджень у соціальних науках підтвердила вплив імміграції та етнічної різноманітності на соціальну згуртованість, і зокрема на загальну довіру. У дослідженнях соціального капіталу узагальнена довіра вважається рушієм великої кількості економічних, соціальних і політичних благ, включаючи низькі трансакційні витрати на ринках, економічне зростання, здоров'я, освіту, низький рівень корупції, демократію і навіть щастя [Halpern, 2005]. Згідно з деякими дослідженнями, етнічна різноманітність зменшує довіру [Anderson, 2006], але існують розбіжності щодо того, чи походить негативний вплив на довіру від різноманітності як такої чи від сегрегації за місцем проживання [Uslaner, 2012].

Метою дослідження є систематизація й узагальнення відомостей щодо потенціалу й співвідношення мультикультуралізму й соціальної згуртованості. Означена мета передбачає вирішення таких науково-дослідницьких завдань:

- розгляд особливостей вивчення теми у науковій літературі;
- оцінка значення для сучасної соціології мультикультуралізму, соціальної згуртованості й різноманітності;
- вивчення соціологічних досліджень щодо еволюції мультикультуралізму в країнах ЄС;
- виявлення проблем й перспективи співвідношення мультикультуралізму й соціальної згуртованості в Європейському Союзі;

– аналіз соціологічних досліджень щодо ставлення до мультикультуралізму в нашій країні;

– обґрунтування значення соціальної згуртованості в умовах відбиття Україною повномасштабної агресії з боку РФ.

Об'єктом дослідження являється соціальний контекст мультикультуралізму. **Предметом** дослідження виступає співвідношення мультикультуралізму й соціальної згуртованості.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ Й ВИКЛИКІВ РІЗНОМАНІТНОСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ Й СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ

1.1. Аналіз теоретичних джерел у галузі досліджень мультикультуралізму

Мультикультуралізм є нормативною політичною доктриною, яка вимагає пристосування групових відмінностей у публічній сфері, наприклад, у законах і політиці, з метою зменшення дискримінації та ієрархії та забезпечення інклюзії, а також рівність можливостей. Тут групові відмінності можуть бути враховані різними способами, наприклад, у формі групових диференційованих прав, або у формі недиференційованих прав, які, тим не менш, чутливі до групових відмінностей – як приклад – багатокультурна навчальна програма в школах, якій підпорядковані усі учні.

Існують різні способи, якими теоретики мультикультуралізму захищають мультикультурну політику. Відповідно до одного аргументу, визнання меншин означає розширення на них прав, на які вони мають право. Наприклад, можна стверджувати, що оскільки в ліберальних демократіях політика, як правило, надає перевагу соціальним, культурним і релігійним інтересам членів більшості, рівність можливостей вимагає, щоби меншини були пристосовані до мультикультурної політики, яка спрямована на просування їхніх конкретних інтересів. Існує також друга лінія аргументації: полікультурна політика має тенденцію сприяти формам спільноти, які допомагають реалізації соціальної справедливості. Таким чином, соціальна справедливість не може бути реалізована в усіх соціальних умовах, скоріше, вона може вимагати певних типів спільнот, щоб створити, наприклад, рівні солідарності, необхідні для того, щоб індивіди бажали перерозподіляти ресурси у рамках держави загального добробуту.

Концепції мультикультурної спільноти підкреслюють важливість спільного визнання релігійних і культурних відмінностей як основи соціальної

єдності. Суспільство, об'єднане такими цінностями, прагнучиме включати меншини на рівних, таким чином сприяючи почуттю включеності та відданості. Наприклад, наголошуючи на необхідності спільного визнання відмінностей для підкріплення «зв'язків, які зв'язують», У. Кімліка [Kymlicka, 1995] стверджує, що «члени поліетнічної держави повинні ... поважати різноманітність», де «суспільство» засноване на «глибокій різноманітності», навряд чи залишиться разом, якщо люди не цінують саму різноманітність і не хочуть жити в країні з різноманітними формами культурного та політичного членства».

Закономірним є питання: чому дослідники можуть вважати, що концепції мультикультурної спільноти, якщо вони (належним чином) вбудовані в політику, позитивно вплинуть на соціальну згуртованість? По-перше, як зазначалося вище, полікультурна політика може формувати відчуття прийняття, рівноправного ставлення та приналежності, а також відчуття рівноправних учасників спільного політичного проекту. Крім того, таке відчуття включеності може підвищити рівень довіри та солідарності [Kymlicka, 1995]. І навпаки, неприйняття відмінностей може призвести до почуття образи та відчуженості, що може погіршити міжособистісні стосунки та соціальну згуртованість. Це пояснення, звичайно, зосереджується в першу чергу на довірі та солідарності серед меншин, але у тій мірі, в якій вони відчують себе включеними. Це може спричинити позитивні стосунки з членами більших спільнот, які з цієї причини самі можуть відчувати вищий рівень довіри до менших груп.

По-друге, мультикультурна політика, яка включає меншини у політику та на ринок праці, може підвищити довіру та солідарність у цілому, оскільки вони призводять до рівних стосунків певної глибини між представниками більшості та меншості. Це можна передбачити на основі так званої «тези про контакт», згідно з якою такі стосунки між членами різних груп будуть спрямовані на усунення стереотипів і підвищення толерантності [Pettigrew, 2006; Uslander, 2012].

По-третє, мультикультуралісти часто виступають не лише за мультикультурну політику, а й за включення меншин до національної ідентичності, яка сама по собі може сприяти соціальній згуртованості. Таким чином, спільне зобов'язання щодо визнання відмінностей не має працювати ізольовано, а може бути частиною більшого пакету політичних заходів, деякі з яких спрямовані на сприяння глибшій ідентичності, ніж та, яку просуває мультикультурна політика. Звичайно, для того, щоб така політика була сумісною, національна ідентичність, про яку йдеться, має бути достатньо інклюзивною, щоби реально врахувати культурні особливості меншин.

По-четверте, багато претензій щодо пристосування меншин виражають вимогу включення або участі, а не відокремлення [Kymlicka, 1995, p. 176]. Наприклад, вимоги щодо звільнення від єдиних вимог, якщо ці вимоги перешкоджають висловленню релігійних меншин, часто спрямовані на залучення до робочої сили. Якщо це належним чином повідомлено та зрозуміло, це може зменшити упередження більшості та підозру в тому, що меншини отримують несправедливі переваги. Звичайно, це не стільки аргумент на користь того, як полікультурна політика сама по собі сприяє соціальній згуртованості, а скоріше аргумент на користь того, чому вона не може руйнувати соціальну згуртованість у спосіб, який передбачають критики.

По-п'яте, оскільки багатокультурна політика успішно впливає на ставлення у формі індивідуальних концепцій спільноти, можна стверджувати, що люди будуть більш схильні виявляти довіру та солідарність щодо меншин. Іншими словами, розуміння необхідності врахування соціальних, релігійних і культурних інтересів меншин може бути пов'язане з більш вираженим і стійким позитивним ставленням. Згідно з цим аргументом, мультикультуралісти схильні довіряти групам меншин і виявляти солідарність з ними, і що політика, яка підтримує такі індивідуальні концепції спільноти, як наслідок, може сприяти соціальній згуртованості.

Однак критики мультикультуралізму стверджують, що полікультурна політика насправді скоріше підриває соціальну згуртованість. Відповідно до найпоширенішої критики, полікультурна політика, як правило, наголошує на відмінності, а не на спільності, і таким чином дестабілізує спільну ідентичність та основу для довіри.

Крім того, критики мультикультуралізму стверджують, що така політика відволікає час і ресурси від того, що насправді є більш важливими соціальними проблемами для меншин – викликів, які фактично вимагають традиційної соціальної політики перерозподілу [Barry, 2001]. Ця критика стверджує, що основні виклики, з якими стикаються меншини, насправді мають соціальний характер, і що, зосереджуючись на культурних питаннях, дослідники ризикують неправильно діагностувати проблеми та протидіяти рішенням, які насправді могли б їх вирішити.

Третє заперечення полягає в тому, що мультикультурна політика може викликати обурення серед громадян більшості, які вважають, що така політика є преференційним ставленням до меншин. Насправді це занепокоєння певною мірою відображено у зусиллях мультикультуралістів, які наголошують на необхідності комунікації політики, спрямованої на включення меншин і рівне ставлення, щоб уникнути помилкових уявлень про упередженість щодо меншин. Дійсно, відповідно до такого егалітарного аргументу на користь мультикультуралізму, права меншин виправдані лише у тій мірі, в якій вони необхідні для рівності можливостей. Якби певні такі права створювали кращі можливості для меншин, ніж для інших, вони не були б виправданими.

Нарешті, історичний досвід, зокрема релігійних воєн у Європі в XVI і XVII століттях, свідчить про те, що держави повинні залишатися нейтральними у релігійних і культурних питаннях. Держави повинні утримуватися як від націоналістичної, так і від полікультурної політики, оскільки це передбачало б врегулювання суперечливих релігійних інтересів конкретних груп. Історичний досвід свідчить про те, що така політика

призводила до напруги, конфліктів і навіть громадянської ворожнечі [Barry, 200, p. 19].

Фактично існує два типи наукових досліджень стосовно мультикультуралізму й соціальної згуртованості. Один тип порівнює країни, які прийняли мультикультурну політику, і країни, які не прийняли (або прийняли менш комплексну політику), з точки зору їх рівня довіри та солідарності. Інший тип є менш прямим і розглядає кореляцію між ставленням до мультикультуралізму та рівнями довіри й солідарності. В ідеалі цей другий тип дозволив би нам судити про те, чи люди, які дотримуються концепцій мультикультурного співтовариства, насправді більше (чи менше) схильні до довіри та демонстрації солідарності з іншими, чи дотримання таких концепцій не впливає на ці соціальні цінності.

Ці два типи емпіричних досліджень мають різні сильні та слабкі сторони. Транснаціональні дослідження загалом можуть виявити наслідки всіх причинно-наслідкових механізмів, описаних вище. У той час як дослідження, які розглядають індивідуальний рівень, підберуть лише підклас із них. Наприклад, згідно з одним із згаданих причинно-наслідкових пояснень, мультикультуралісти більш схильні довіряти та проявляти солідарність, ніж інші, і це, звичайно, можна перевірити дослідженням останнього типу. Однак, якщо натомість ми розглянемо ідею про те, що мультикультурна політика має тенденцію змушувати меншини відчувати себе причетними та частиною спільного політичного проекту, таким чином підвищуючи їхній рівень довіри та солідарності, цей причинно-наслідковий зв'язок не повинен покладатися на якийсь конкретний ефект на рівні окремої спільноти. концепції. Тут саме вплив на меншини з точки зору уявної включеності та спільності, а не з точки зору політичних зобов'язань, таких як концепція мультикультурної спільноти, має виконувати причинну роботу.

Таким чином, хоча транснаціональні порівняльні дослідження можуть мати тенденцію виявляти більше розглянутих причинних механізмів, вони не дозволяють науковцям розрізняти вплив різних таких механізмів. Дослідження

впливу концепцій окремих громад, з іншого боку, дадуть нам більш детальну інформацію про те, якою мірою існують такі конкретні механізми.

На основі Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP) 2003, Е. Усланер [Uslaner, 2012] знаходить сильну кореляцію у тридцяти шести країнах між рівнями загальної довіри та ступенем протидії державній допомозі меншинам з метою збереження їх культури. Опозиція цій мультикультурній політиці пов'язана з високим рівнем загальної довіри на рівні країни. Е. Усланер стверджує, що мультикультурна політика, як правило, зменшує довіру, викликаючи соціальну та житлову сегрегацію. Заохочуючи іммігрантів розвивати подвійну ідентичність, така політика сприяє створенню однорідних соціальних мереж, а також моделям поселення всередині групи. Е. Усланер вважає, що мультикультурна політика, як правило, створює високий рівень сегрегації у поєднанні з державою добробуту.

Е. Усланер наводить три потенційно різні причинно-наслідкові пояснення того, як мультикультуралізм може бути шкідливим для довіри. По-перше, згідно з теорією контактів, особисті стосунки з групами меншин, як правило, зменшують упередження та сприяють толерантності, довірі та солідарності, тоді як соціальна та житлова сегрегація перешкоджають таким стосункам [Uslaner, 2012, p. 36]. По-друге, узагальнені довірливі люди схильні бачити суспільство як об'єднане набором спільних цінностей, члени якого мають спільну долю. Таким чином, вони відмовлятимуться від мультикультурної політики через тенденцію до диференціації [Uslaner, 2012, p. 59]. На відміну від загальних цінностей, ексклюзивні ідентичності, такі як сильна ідентифікація з власною етнічною групою, мають тенденцію зменшувати довіру [Uslaner, 2012, p. 61].

Тут проблема мультикультуралізму полягає у тому, що він зміцнює етнічну ідентичність. Тоді як перший причинно-наслідковий механізм стосується контакту між членами різних груп, цей другий механізм працює безпосередньо через цінності (або концепції спільноти) членів спільноти. Зокрема, мультикультурні концепції на індивідуальному рівні вважаються

шкідливими для довіри. Незважаючи на те, що ці два механізми концептуально відрізняються, не обов'язково ізолювати причинно-наслідкові зв'язки. Е. Усланер наголошує, що сегреговані меншини мають більшу ймовірність розвитку сильної внутрішньогрупової ідентичності, що знову може призвести до зниження рівня довіри поза групою [Uslaner, 2012, p. 68]. Нарешті, за словами науковця, сегрегація за місцем проживання призводить до нерівності, що, у свою чергу, зменшує довіру.

Мультикультурна політика створює подвійні ідентичності та сприяє ідентифікації з етнічними групами, таким чином зменшуючи довіру. Однак, щоб визначити, чи довіряють на індивідуальному рівні мультикультуралісти потрібні додаткові дослідження. Не в останню чергу це відбувається, оскільки концепції мультикультурної спільноти насправді мають тенденцію стверджувати спільні цінності, а саме ті, які лежать в основі спільного визнання релігійних і культурних відмінностей. Крім того, як також зазначалося вище, багато мультикультуралістів стверджують, що мультикультурна політика повинна поєднуватися з всеохоплюючою спільною (інклюзивною) національною ідентичністю, і тому не слід очікувати, що спільна відданість мультикультуралізму зробить всю необхідну роботу з точки зору спільних цінностей для сприяння соціальній єдності.

У цьому відношенні докази, надані Е. Усланером, для ствердження того, що етнічна ідентифікація має тенденцію зменшувати довіру, не означають, що концепції мультикультурної спільноти підривають довіру, принаймні не на індивідуальному рівні. Зрештою, навіть якщо люди, які сильно ідентифікують себе зі своєю етнічною групою, як правило, мають нижчий рівень довіри, така ідентифікація не обов'язково виражає концепцію мультикультурної спільноти, а може бути пов'язана скоріше з націоналізмом або взагалі з відсутністю концепції спільноти. Таким чином, ці докази не виключають того, що в тій мірі, як полікультурна політика формує концепції спільноти, члени можуть підтримувати або навіть підвищувати рівень довіри.

Слід також зазначити, що причинно-наслідкові механізми, до яких звертаються мультикультуралісти, коли пояснюють, чому полікультурна політика може сприяти соціальній згуртованості, не обов'язково покладаються на те, що така політика впливає на індивідуальні концепції спільноти. Наприклад, припущення про те, що мультикультурна політика сприяє відчуттю включеності та прихильності до державного устрою серед членів меншин, не покладається конкретно на те, що така політика є ефективною для просування концепцій мультикультурної спільноти на індивідуальному рівні. Таким чином, це можуть бути наслідки, які ми б не помітили, дивлячись на кореляції між концепціями окремих громад та рівнями довіри.

1.2. Мультикультуралізм, соціальна згуртованість і різноманітність: значення для сучасної соціології

Дослідження впливу мультикультурної політики на довіру та солідарність можна приблизно згрупувати у дві категорії; ті, які дійшли висновку, що така політика не впливає на соціальні блага, і ті, які дійшли висновку, що вони мають позитивний ефект [Kymlicka, 2010]. У міжнаціональному дослідженні, заснованому на даних Всесвітнього дослідження цінностей (WVS), К. Кеслер і І. Блумраад [Kesler & Bloemraad, 2010, p. 335] виявили, що мультикультурна політика не має статистично значущого впливу на довіру, але позитивно впливає на громадянську та політичну участь. У більш загальному плані поєднання низьких рівнів нерівності доходів і мультикультурної політики гальмує негативні наслідки, які імміграція іншому випадку могла б мати на соціальну згуртованість [Kesler & Bloemraad, 2010, p. 336]. Подібним чином дослідження двадцяти однієї європейської країни не виявило істотного зв'язку між мультикультурною політикою та загальною довірою [Hooghe, Reeskens, & Stolle, 2007, p. 16]. Проте дослідження виявило вищі рівні довіри в країнах, де іммігрантам надано широкі (дострокові) права голосу, і це сприймається як підтвердження точки

зору, що загальну довіру легше розвинути в суспільствах, для яких характерні неупереджені інститути [Hooghe, Reeskens, & Stolle, 2007; Uslander, 2012].

Будь-які негативні наслідки, які мультикультурна політика може мати на державу добробуту, потребуватимуть часу, щоби матеріалізуватися. Таким чином, можливо, існуючі дослідження не можуть виявити негативні наслідки, які, ймовірно, призведуть у довгостроковій перспективі. Інше міжнаціональне дослідження західних країн, засноване на даних WVS [Срепаз, 2006], зосереджується на впливі мультикультурної політики на ставлення до перерозподілу, а не на самому перерозподілі, частково через те, що будь-який несприятливий вплив мультикультурної політики на перерозподіл і державу добробуту можна очікувати, що вони проявляться у ставленні до того, як вони проявляться в моделях розподілу. Це дослідження розглядає як загальну довіру, так і ставлення до перерозподілу, таким чином перевіряючи тезу про те, що мультикультурна політика підриває довіру і, як наслідок, готовність до перерозподілу. Дослідження робить висновок, що країни з більш сильною полікультурною політикою, як правило, створюють більше довіри та вищі рівні підтримки перерозподілу, ніж країни з слабшою такою політикою [Срепаз, 2006, р. 113]. Загалом мультикультуралісти могли б на цій основі стверджувати, що вплив мультикультурної політики на перерозподіл справді може потребувати часу, щоб матеріалізуватись, але слід очікувати, що ці ефекти будуть позитивними, а не негативними.

Водночас дослідники мають бути обережними, щоб не інтерпретувати загальну довіру як довіру інших етнічних або релігійних груп. Особливо це стосується відносно однорідних суспільств, де науковці можуть розглядати окремих осіб із власної групи, відповідаючи на запитання, чи вважають вони загалом, що людям можна довіряти.

Таким чином, велика частина наявних доказів свідчить про те, що мультикультурна політика або не впливає на довіру, солідарність і перерозподіл, або фактично збільшує їх. Ці докази можуть надати певну підтримку концепції мультикультурної спільноти, згідно з якою спільне (або

принаймні широке) визнання релігійних і культурних відмінностей, як це виражено в мультикультурній політиці, має тенденцію сприяти (або принаймні підтримувати адекватний рівень) соціальної єдності. Звичайно, можна висунути різні причинно-наслідкові пояснення того, чому це так. Деякі можуть наголошувати на впливі політики на уявлення окремої громади, тоді як інші, наприклад, можуть підкреслювати відчуття належності до меншин. Однак наведені вище дослідження не дають змоги виділити будь-яке таке пояснення за рахунок інших. Дійсно, необхідні подальші дослідження, щоб більш повно зрозуміти механізми, через які концепції мультикультурної спільноти впливають на різні аспекти соціальної єдності.

Слід застерегти щодо інтерпретацій досліджень наслідків різних видів політики, включно з мультикультурною політикою. Наслідки такої політики можуть залежати від багатьох додаткових факторів, зокрема:

- конкретна мультикультурна політика, про яку йдеться;
- походження груп меншин і діаспорні культури;
- культурне, релігійне, соціальне та політичне середовище даного суспільства;
- місце мультикультурних програм у загальній державній політиці.

Різні мультикультурні політики можуть мати різні наслідки залежно, наприклад, від того, чи сприяють вони інтеграції на ринок праці або сегрегації за місцем проживання. Подібним чином деякі політики можуть сприяти інклюзії, якщо вони спрямовані на одні меншини, але мати різні наслідки, коли вони спрямовані на інших, залежно від їхньої особливої історії, культури та стосунків із більшістю населення.

Таким же чином, одна й та сама полікультурна політика може мати різні наслідки у суспільстві, яке характеризується толерантністю та довірою, на відміну від суспільства, де широко поширена ксенофобія та недовіра до меншин. Нарешті, наслідки мультикультурної політики можуть залежати від інших політик, з якими вони взаємодіють, наприклад, від того, наскільки політика перерозподілу забезпечує всім громадянам систему безпеки,

пригнічує негативні наслідки конкуренції за робочі місця та послаблює стимули до злочинності серед молоді іммігрантів.

Отже, фактично різноманіття та соціальна єдність негативно пов'язані: чим більш різноманітне суспільство чи спільнота, тим менше її члени будуть схильні розвивати тісні зв'язки з іншими членами спільноти. Інакше кажучи, соціальний капітал розвивається зростанням різноманітності в даному суспільстві. Загальна довіра зазвичай є надійним показником соціальної єдності. Якщо багато людей відчують, що більшості інших не можна довіряти, громаді буде важче продовжувати колективні дії та забезпечувати колективні блага. Переважно в американській літературі було показано, що збільшення расової та етнічної різноманітності в громадах має тенденцію до зниження загальної довіри. Певною мірою цей негативний зв'язок можна очікувати, оскільки зростаюча присутність груп меншин може загрожувати домінуючій групі.

РОЗДІЛ 2. ВИКЛИКИ РІЗНОМАНІТНОСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ Й СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ В КРАЇНАХ ЄС

2.1. Еволюція мультикультуралізму в країнах ЄС: оцінка відповідних соціологічних досліджень

Сьогодні більшість держав ЄС є поліетнічними. Вказане, в свою чергу, породжує ряд проблем, пов'язаних із плюральністю і культурною неоднорідністю спільнот. Глобалізаційні процеси, покликані уніфікувати європейське співтовариство, в той же час стикаються зі спротивом локальних груп, які під тиском «вестернізації» ще з більшою силою прагнуть зберегти власну культурну ідентичність. Під впливом глобалізаційних тенденцій посилюється міграція, внаслідок чого в розвинених країнах Західної Європи, що приваблюють мігрантів зі слаборозвинених держав високим рівнем життя, стабільністю й безпекою, формуються все більш «мозаїчні» спільноти, що відмінні за етнічними, культурними й релігійними параметрами.

Соціально-філософське дослідження мультикультуралізму в країнах ЄС ґрунтується на тезі, відповідно до якої він є інструментом збагачення, соціально-економічного, культурного розвитку та становлення громадянського соціуму. Водночас у ряді країн ЄС регулярно проходять бунти мігрантів, дедалі більше фіксують правопорушення на ґрунті расової, релігійної або національної ворожнечі, з'являються країни в країнах – анклавів, де мешкають представники неєвропейських культур. У такі квартали не можна потрапити без ризику для здоров'я й життя, а, розмовляючи мовою рідної країни, неможливо нічого придбати.

Передусім, вказане пов'язано із тим, що кожен іммігрант привносить у країну ЄС, до якої прибуває, власні соціокультурні особливості, але не завжди ставиться із повагою до національно-культурних цінностей чи толерантно – до членів соціуму. Справедливим є таке переконання М. Лубської: «взаємозв'язок усіх аспектів і проявів культури передбачає, що будь-яке їх

змінення неминуче зумовлює істотні або вторинні трансформації в інших сферах соціокультурної реальності, які не можна чіпати, міняти, реформувати. Кінцеві соціальні наслідки таких змін передбачити неможливо.

З огляду на культурне розмаїття актуальною є позиція німецького філософа О. Шпенглера, який наводить поняття «габітуса», що означає «властивий кожній рослині особливий спосіб її зовнішнього вияву, хід розвитку, тривалість життя, його темп, через що вона кожною своєю частиною та на кожному ступені свого життя відрізняється від усіх інших рослинних видів», використовував також для позначення функціонування великих «соціальних організмів». При цьому в контексті західноєвропейської та інших культур, а також історії й духовності вчений оперував такими словосполученнями, як габітус західноєвропейський, індійський, єгипетський та ін. На думку О. Шпенглера, визначена культура, як і окрема рослина, упродовж усього життя прив'язана до того ґрунту, на якому вона зростає [цит. за: Муранова, 2015, с.144].

Відповідним чином, зазначена соціокультурна різноманітність є своєрідною, відповідно до визначення англійського соціолога й історика Т. Карлейля, «корою звичок», з якої власне створюється «справжній кодекс законів і констатацій суспільства, його моральність, підґрунтя правових інститутів. І хоча вони часто неписані, їм усі підкоряються, навіть того не помічаючи» [цит. за: Лубська, 2010, с. 10].

Ф. Бок переконаний, що «ти стаєш чужинцем, коли покидаєш власний дім. Культура охоплює всі переконання та всі очікування, які висловлюють і демонструють люди... Коли ти перебуваєш у своїй групі, серед людей у спільному культурному просторі, тобі не доводиться обдумувати й проектувати свої слова та вчинки, оскільки всі - і ти, і вони - бачите світ загалом однаково, знаєте, чого чекати один від одного. Але, перебуваючи в чужому суспільстві, ти будеш зазнавати труднощів, відчувати безпорадність і дезорієнтованість» [цит. за: Лубська, 2010, с. 9-10].

У такий спосіб культурне різноманіття являється однією з причин виникнення конфронтації «свій - чужий». Зазначений тренд частково обґрунтовує міграційні конфлікти, які виникають на основі релігійної та національної ворожнечі.

Обґрунтованим є підхід Х. Іліополової, що вважає протиборство «свій - чужий» універсальним і наявним у всіх сегментах соціокультурного життя. Вона зазначає, що упродовж усього часу існування світу останній завжди був розколотим на «своїх і чужих». Зокрема, за умов сучасності зона відчуження пролягає між «золотим мільярдом» і усім людством, між багатими й бідними тощо [цит. за: Муранова, 2015, с. 146].

Разом із тим, епоха мультикультуралізму в тому вигляді, в якому він існував протягом останніх десятиліть в ЄС закінчується. Саме тому експертне співтовариство в європейських державах наразі активно займається розробкою інноваційних моделей інтеграції іммігрантів, що дозволяють забезпечити більш результативне включення їх до приймаючого суспільства. У свою чергу, невдоволення місцевого населення значною кількістю іммігрантів й наслідками, що з цього випливають, сприяє зростанню популярності ультраправих сил, що демонструють результати волевиявлення на виборах у більшості європейських держав.

2.2. Співвідношення мультикультуралізму й соціальної згуртованості в ЄС: проблеми й перспектива

Взаємодія мультикультуралізму й соціальної згуртованості в країнах ЄС відбувається у рамках соціальних трансформацій, а також міграційної тематики. Поняття «соціальні трансформації» є базисом для опису динамічних процесів, що відбуваються в суспільстві. Це поняття не містить оцінного компонента й охоплює значне коло численних соціальних змін безвідносно до їхньої спрямованості. Під соціальними змінами розуміється перехід соціальних систем, їхніх елементів і структур, зв'язків і взаємодій з одного стану в інший.

Причини значної уваги до проблем мультикультуралізму в Євросоюзі пов'язані з міграційним контекстом. Європейська комісія визначає міграцію як «переміщення особи або через міжнародний кордон (міжнародна міграція), або в межах держави (внутрішня міграція) протягом більше ніж одного року, незалежно від причин, добровільних чи мимовільних, а також засобів, регулярних чи нерегулярних, які використовуються для міграції» [European Commission, 2023]. ОЕСР дає коротше визначення процесу міграції: «Міграція стосується всіх переміщень людей до (імміграції) або з (еміграції) певної країни або країн» [ІОМ, 2021].

Із соціологічної точки зору як причини виникнення негативних явищ, пов'язаних із міграцією, можна назвати культурне розмаїття, націоналізм, релігійну ворожнечу тощо. Разом із тим, базовою причиною міграційних конфліктів між мігрантами й корінними жителями країни ЄС або місцевості є конфронтація «свій - чужий», що, власне, і становить загрозу для громадської безпеки.

Добре аргументоване обмірковування викликів, які створює міграція, має безпосереднє практичне значення, враховуючи широту проблем, глобальний масштаб імміграції, суперечливі політичні дебати, які домінують у політичній філософії, а також наслідки такої політики для добробуту та ідентичності людей. Чужими серед нас є іммігранти та біженці, які ще не приєдналися офіційно до країни, а можуть і не приєднатися до неї, отримавши дозвіл увійти до нашої політичної спільноти та розділити нашу національну ідентичність.

Найбільш ефективним способом подолання міграційних конфліктів являється стратегічне планування та удосконалення міграційної політики визначеної країни на засадах гуманізму, що сприятиме розвитку громадянського суспільства й може слугувати інструментом збагачення держави.

З огляду на вказане, очевидною є потреба правового врегулювання таких елементів міграційної політики, як адаптація, інтеграція й реінтеграція. Для

цього слід на державному рівні знайти компроміси у площині збереження емігрантами своєї ідентичності та водночас набуття ними статусу повноправних членів громадянського соціуму.

Зокрема, слід ухвалити відповідні соціальні програми, норми яких будуть заохочувати всіх мігрантів, котрі приїжджають до визначеної країни, вивчати мову, історію та основи законодавства. Також актуальним є вчасне забезпечення мігрантів необхідною інформацією стосовно країни перебування, вивчення у різних навчальних закладах основ культури зарубіжних держав та цінностей релевантних відповідному середовищу.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ Й СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз українських соціологічних досліджень

У сучасний період за авторством проф. Є. Головахи було видано значне число праць щодо соціальної згуртованості, національної толерантності й змін у суспільстві. Автор стверджує, що протягом останніх років в умовах суспільних трансформацій в Україні, на відміну від переважної більшості інших європейських країн, погіршилися оцінки моральної атмосфери. Про вказане свідчать відповіді на питання соціологічного дослідження стосовно того, чи можна довіряти більшості людей, або люди загалом намагаються допомагати іншим чи дбають про свій інтерес, чи прагнуть вони поводити себе чесно і порядно або ошукати й використати інших, якщо матимуть нагоду. У Польщі, Словаччині, Угорщині й Естонії за останні роки оцінки моральних якостей співгромадян певною мірою покращилися. Загалом здається, що перебування вказаних країн в Європейському Союзі позитивно впливає на загальний стан правової й моральної свідомості мешканців. На переконання Є. Головахи, парадокс вказано ситуації для нашої держави полягає у тому, що саме погіршення морально-правової атмосфери у соціумі поки віддаляє Україну від Європейського Союзу, перебування у складі членів якого могло б сприяти усуненню правового й морального нігілізму, що є властивим посткомуністичним країнам, які знаходяться у стані соціальних змін [Головаха, 2012, с. 118].

Результати дослідження, здобуті на підставі порівняльного аналізу даних моніторингових соціологічних досліджень, свідчать про те, що хоча наша країна й має достатньо об'єктивних передумов для приєднання до ЄС, головною її проблемою за вектором євроінтеграції лишаються українські показники, порівняно із вказаними країнами, стосовно задоволення життєво важливих потреб населення, а також атмосфера невпевненості у дієздатності

й ефективності нових соціальних інститутів. До цього необхідно додати правовий нігілізм, що розповсюджений в нашій країні значно більше, ніж у західних сусідів, а отже – прихильність до корупції, що стала притаманною рисою не лише політичної й економічної еліти, але і масової свідомості. Ціннісна свідомість, що притаманна більшому числу громадян України у період соціальних змін ґрунтується насамперед на традиціоналізмі й консерватизмі, не зазнавши вагомих змін за роки незалежності. Подальший поступ України, на думку Є. Головаха, насамперед має бути пов'язаний із подоланням суперечливого ставлення до ринкового устрою економіки, демократичних основ суспільного життя, традиціоналістських цінностей та стереотипів [Головаха, 2012, с. 118].

Соціологічні дослідження щодо мультикультуралізму в Україні як і в державах ЄС безпосередньо пов'язані з міграційним чинником.

Світова економічна криза призвела до того, що у 2010 році збільшилася кількість людей, які вирішили виїхати з України. Зменшення мігрантів після 2013 року відбулося не через зменшення популярності міграції, а через російську окупацію регіонів (Крим, Донецька й Луганська області), що призвело до зменшення кількості людей в Україні та припинення реєстрації мігрантів у цих областях. У травні 2017 року було підписано угоду про безвізовий режим між Україною та ЄС, збільшився міграційний потік. З початку пандемії 2020 року пересування між країнами піддавалося певним обмеженням, що призвело до зменшення кількості емігрантів.

На рис. 2.1. наведена кількість мігрантів за межі України із 2002 року до початку масштабного російського вторгнення.

Більшість українських мігрантів були у віці від 15 до 34 років, через те, що молоде покоління більш відкрите до подорожей і більше хотіло працювати та жити за кордоном, ніж старша вікова група.

Основним фактором міграції з України упродовж 2014-2021 років лишався економічний. Наша країна межувала з державами, де зарплата була в

різні періоди вища від 3,5 (Польща) до 5,5 (Німеччина) разів, що спричинило міграцію до цих країн, а також Чехії, Угорщини.

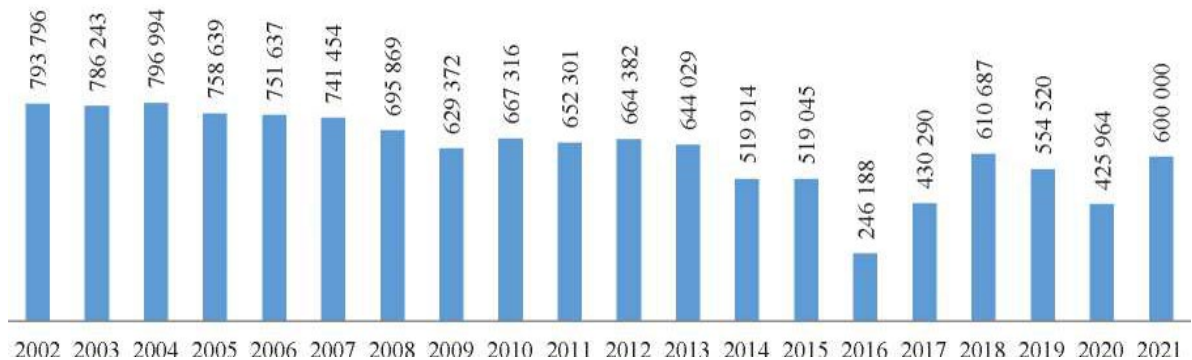

Рис. 2.1. Кількість мігрантів за межі України із 2002 року до початку масштабного російського вторгнення [Державна служба статистики України]

Станом на кінець 2021 року майже 2,5 мільйона осіб залишилися на непідконтрольних уряду територіях внаслідок анексії Автономної Республіки Крим і конфлікту на сході України. Нинішнє населення України продовжувало скорочуватися і станом на 1 січня 2021 року становило 41,6 млн. осіб (рис. 2.2), в основному через низький рівень народжуваності [Державна служба статистики України].

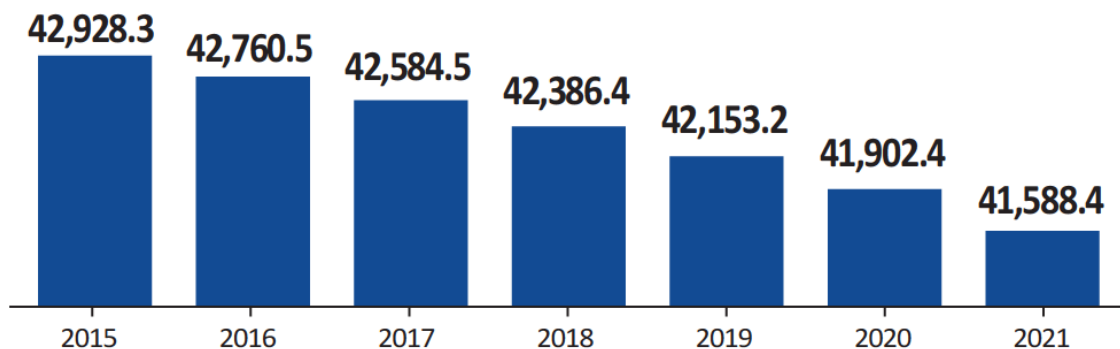

Рис. 2.2. Динаміка чисельності населення України, млн. осіб [Державна служба статистики України]

До початку пандемії у 2019 році українці майже 30 мільйонів разів перетинали державний кордон на виїзді з країни. Надання Україні безвізового режиму з ЄС у 2017 році сприяло активізації транскордонної мобільності населення.

Найбільше нових дозволів у 2020 році видала Польща (майже 500 тис.). Переважно це короткотермінові дозволи терміном дії 3-11 місяців (88%), видані у зв'язку з працевлаштуванням (93% дозволів видано до 11 місяців) [Євростат]. За оцінками польських економістів, за останні роки українські трудові мігранти сформували 13 відсотків зростання ВВП країни [Strzelecki, Growiec, & Wyszynski, 2020].

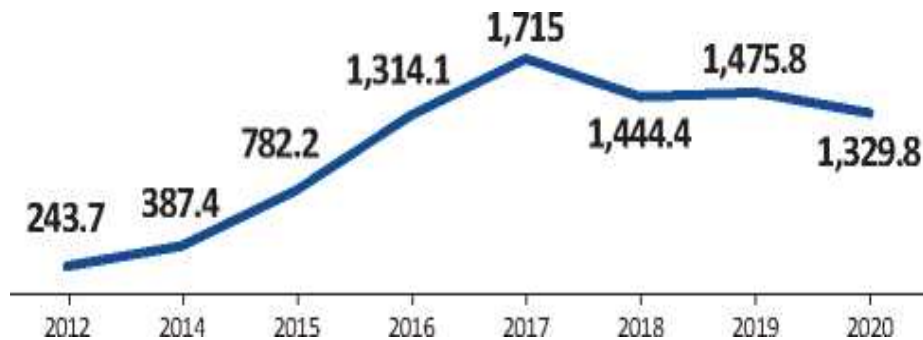

Рис. 2.3. Кількість зареєстрованих заяв польських роботодавців про намір працевлаштувати громадянина України у 2012-2020 рр., тис. [Міністерство економічного розвитку, праці та технологій Республіки Польща]

Отже, Польща протягом багатьох років була основним пунктом призначення трудової міграції. Позитивними рисами Польщі є культурна й мовна близькість до України, розвинена мережа транспортногo сполучення, приблизно однакова вартість життя, при тому що зарплати були в 3-3,5 рази вищими [ІОМ, 2021].

За даними досліджень, на сальдо міграції в Україні в довоєнний період найбільше вплинула кількість людей із середньомісячним доходом нижче прожиткового мінімуму, оскільки зменшення особистих доходів обмежує фінансову спроможність мігрувати. Крім того, сальдо міграції впливає на рівень зростання ВВП, що підвищує рівень життя в країні, і, як наслідок, більше громадян залишаються в Україні. З іншого боку, на рівень міграції в Україні негативно впливає безробіття (що спонукає людей шукати роботу за кордоном, що збільшує імміграцію та зменшує чисту міграцію).

24 лютого 2022 року Російська Федерація почала повномасштабне вторгнення на територію суверенної держави Україна, що вплинуло на

міграцію українського населення. За період з 24 лютого 2022 року по 2 серпня 2022 року кордон перетнули 10 321 348 осіб, однак повернулися за цей час 4 257 925 громадян. Звичайно, деякі з них є волонтерами і неодноразово перетинають кордон. Загалом на 2 серпня 2022 року в Європі було зареєстровано 6 180 946 біженців, з них 3 766 794 зареєстровані для отримання тимчасового захисту. Більшість біженців зареєструвалися в Польщі.

У контексті мультикультуралізму слід зазначити, що з етичних питань будь-яка особа, яка мігрує до нової країни, стикається з численними проблемами: від культурної адаптації та мовних бар'єрів до жалю за домом і самотності. Поряд із цими загальними проблемами іноземні мігранти часто стикаються з неприйнятним ставленням з боку своїх роботодавців. Оскільки міграція часто включає не лише країни відправлення та прийому, двосторонніх угод недостатньо. Є багато міжнародних конвенцій та угод, які стосуються питань міграції. Деякі з них спеціально стосуються міграційних націй, заохочують новоприбулих вивчати національну мову. Мову можна розглядати як механізм інтеграції та акультурації.

Насильство та конфлікти можуть стимулювати міграцію (як це видно з війни в Україні). Проте інтенсивність насильства, тривалість конфлікту та сприйняття загрози можуть вплинути на кількість людей, які виїжджають. Можливо, більш важливим, ніж фактичний рівень насильства, є уявлення людей про власну фізичну незахищеність. Для людей, які вже живуть в умовах конфлікту, додаткові економічні потрясіння, спричинені зростанням цін на продовольство та енергію, можуть посилити труднощі.

Навряд чи наплив українських біженців зменшить кількість тимчасових європейських дозволів на роботу, доступних вихідцям із Глобального Півдня. Дослідження ринку праці в липні 2022 року показало, що українські біженці мали значний вплив на робочу силу лише трьох країн: Чехії, Естонії та Польщі [OECD, 2022]. Дві з них – Польща та Чехія – вже відчувають брак робочої сили. Загалом, мільйони українців уже працювали в країнах-членах ЄС (як постійні жителі, так і тимчасові працівники). Самі українські біженці – це

переважно жінки та діти (оскільки чоловіків мобілізували), а дорослі мають високий рівень освіти. З усіх цих причин українські біженці навряд чи вплинуть на перспективи роботи тимчасових працівників з глобального Півдня, котрі, як правило, працюють у сільськогосподарському секторі Південної Європи.

Основною проблемою у контексті мультикультуралізму й міграції в Україні наразі є повернення людей, які покинули країну до та під час війни. Більшість громадян, які залишили країну під час війни, планують повернутися додому. За даними дослідження Gradus у першій хвилі в травні 2022 р. 73% українців-емігрантів хотіли повернутися додому, 12% хотіли залишитися на новому місці проживання. Водночас опитування в червні показали, що 65% хотіли повернутися додому, 8% хотіли б не повернутися, а залишитися, водночас для 25% було важко відповісти щодо рішення [Державна служба статистики України, 2022].

Україна вже має довгу історію еміграції. Ймовірність затяжного конфлікту та значна невизначеність щодо її остаточного статусу посилюють аргумент, що більшість біженців не повернуться, а багато інших приєднаються до них за межами України. Країни ЄС повинні підготуватися до цієї ситуації. Від української імміграції в Європу будуть великі короткострокові витрати та довгострокові економічні вигоди. Найкращим способом допомогти Україні та пом'якшити ймовірний відтік її громадян буде сприяти відбудові країни, а не створювати штучні перешкоди для імміграції осіб, які вже дуже постраждали.

Розв'язання бойових дій з боку РФ стало основною причиною еміграції українців, тому безпековий чинник безпосередньо вплине на рішення повернутися додому. Крім того, деякі громадяни України втратили свої домівки, будівлі були зруйновані під час війни, тому держава має створити ефективну програму відбудови зруйнованих та пошкоджених територій.

Звичайно, на даний момент основною причиною міграції є війна, і щоб повернути людей назад, потрібно забезпечити безпеку, але в довгостроковій перспективі економічні чинники також є важливими для прийняття рішення

людьми повернутися чи мігрувати. Важливим елементом є зниження рівня безробіття та створення робочих місць. На нашу думку, малі та середні підприємства можуть бути одним із елементів створення робочих місць, оскільки вони більш гнучкі. Подальший розвиток ІТ-сектору може бути важливим через спеціальні безкоштовні тренінги та курси, Україна має великий досвід цифровізації державних послуг та різноманітних іноземних ІТ-компаній. Будівництво у зруйнованих районах також може створювати робочі місця.

Отже, підсумовуючи, високо ймовірно, що навіть якщо війна незабаром закінчиться і навіть якщо Україна вийде без великих втрат території порівняно з тим, що було до вторгнення 24 лютого 2022 року, багато українських біженців, швидше за все, оселяться за кордоном назавжди, і до багатьох приєднаються чоловіки, які повернуться з війни.

3.2. Обґрунтування значення соціальної згуртованості в умовах відбиття Україною повномасштабної агресії з боку РФ

Наразі світоглядні орієнтири українського соціуму, пов'язані із соціальною згуртованістю зазнали істотних змін, оскільки були направлені на протидію збройної агресії РФ. Про це свідчить опитування у макрорегіонах України, що проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA починаючи з 13 по 21 грудня 2022 року.

Масштабна російська агресія проти України зачепила майже кожную українську родину. Найчастіше (52%) згадувалося відключення електроенергії як безпосередній наслідок війни, який вплинув на життя громадян. Серед інших гуманітарних наслідків війни до 17% респондентів зазначили, що їхні родичі були вимушені виїхати в інший регіон або населений пункт і що їм довелося розлучитися із рідними. Закономірно, що частіше про вказану проблему згадували на Півдні (25%) та Сході (27%) України. До 21% українців були переконані, що значно знизився матеріальний статок їхніх родин.

Майже чверть (24%) українців зазначали, що хтось із їхніх родичів був мобілізований до підрозділів Сил оборони України, крім того 18% респондентів виявили, що хтось з їхніх рідних добровільним чином приєднався до лав ЗСУ або інших підрозділів. Волонтерська діяльність у відмінних формах й на різних рівнях також виявилася частиною життя багатьох українських родин після початку повномасштабного російського вторгнення до нашої держави (Додаток А) [Демократичні ініціативи, 2022].

До 61% українців у той чи інший спосіб долучалися до волонтерської допомоги Силам оборони України або своїм співгромадянам: хтось допомагав фізичною роботою (близько 10%), 31% допомагали фінансово, до 20% – і фінансово, і роботою. До 15% українців вказували, що не долучалися до такої допомоги, однак планують. Майже 18% – не долучалися і не планують. Деяко більше тих, хто не долучався до волонтерської діяльності й не планує, – у Південному (25%) й Східному (30%) макрорегіонах нашої держави (Додаток А) [Демократичні ініціативи, 2022].

Очікувано більше частка тих, хто не прагнув долучатися до волонтерства, з-поміж громадян, які низько оцінюють власний матеріальний стан. Однак вказане не повною мірою пояснює регіональні відмінності, оскільки опитування не виявило суттєвої відмінності у самооцінці матеріального стану між мешканцями відмінних макрорегіонів.

Суттєво меншою є долученість до волонтерства й прагнення надавати допомогу власній армії та співгромадянам фіксується серед людей, на погляди яких вплинула пропаганда РФ. Зокрема, серед тих, хто погоджується з російською інтерпретацією Революції Гідності як «державного перевороту», більше тих, хто не прагнув допомагати Силам оборони України або вимушено переміщеним особам (ВПО). У цілому по країні вказаний пропагандистський меседж до сих пір підтримують близько 12%, при цьому серед мешканців Півдня та Сходу України погоджуються з цим до 23%, але й там вони не становлять більшості (Додаток А) [Демократичні ініціативи, 2022].

Таким чином, одним із проявів соціальної згуртованості українського соціуму в період після 24 лютого 2022 року стала істотна активізація соціальної свідомості й громадської активності у різних проявах. Українське суспільство, розуміючи, що від результатів війни з Росією залежить саме виживання України й українців, активно долучилося до допомоги фронту, до різних соціальних і благодійницьких проектів та програм.

Говорячи про те, які трансформації світоглядних засад очікують українське суспільство в період воєнного стану, слід наголосити на таких:

- активізація національної самоідентифікації і відчуття відокремленості від радянського минулого;
- посилення релігійності (саме у контексті Православної церкви України);
- поліпшення ставлення до міжнародних контактів України (насамперед європейського та євроатлантичного вибору);
- готовність до боротьби за цілісність українських територій;
- принципове ставлення до мовного питання (обмеження використання російської мови як мови держави-агресора);
- посилення відчуття спільності соціуму, прагнення до взаємного допомоги й спілкування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за підсумками даного дослідження ми прийшли до наступних висновків (у відповідності до завдань, поставлених у вступі до цієї роботи):

1. Розглянуті особливості вивчення теми у науковій літературі. Встановлено, що існує два типи наукових досліджень стосовно мультикультуралізму й соціальної згуртованості. Один тип порівнює країни, які прийняли мультикультурну політику, і країни, які не прийняли (або прийняли менш комплексну політику), з точки зору їх рівня довіри та солідарності. Інший тип є менш прямим і розглядає кореляцію між ставленням до мультикультуралізму та рівнями довіри й солідарності.

Мультикультуралізм є нормативною політичною доктриною, яка вимагає пристосування групових відмінностей у публічній сфері, зокрема у законах і політиці, з метою зменшення дискримінації та ієрархії та забезпечення інклюзії, а також рівність можливостей.

Концепції мультикультурної спільноти підкреслюють важливість спільного визнання релігійних і культурних відмінностей як основи соціальної єдності. Суспільство, об'єднане такими цінностями, прагнучиме включати меншини на рівних, таким чином сприяючи почуттю включеності та відданості.

Мультикультурна політика, яка включає меншини у політику та на ринок праці, може підвищити довіру та солідарність у цілому, оскільки вони призводять до рівних стосунків певної глибини між представниками більшості та меншості. Мультикультурна політика створює подвійні ідентичності та сприяє ідентифікації з етнічними групами, таким чином зменшуючи довіру.

2. Оцінене значення для сучасної соціології мультикультуралізму, соціальної згуртованості й різноманітності. Виявлено, що різні мультикультурні політики можуть мати різні наслідки залежно, наприклад, від того, чи сприяють вони інтеграції на ринок праці або сегрегації за місцем

проживання. Подібним чином деякі політики можуть сприяти інклюзії, якщо вони спрямовані на одні меншини, але мати різні наслідки, коли вони спрямовані на інших, залежно від їхньої особливої історії, культури та стосунків із більшістю населення.

Таким же чином, одна й та сама полікультурна політика може мати різні наслідки у суспільстві, яке характеризується толерантністю та довірою, на відміну від суспільства, де широко поширена ксенофобія та недовіра до меншин. Нарешті, наслідки мультикультурної політики можуть залежати від інших політик, з якими вони взаємодіють, наприклад, від того, наскільки політика перерозподілу забезпечує всім громадянам систему безпеки, пригнічує негативні наслідки конкуренції за робочі місця та послаблює стимули до злочинності серед молоді іммігрантів.

Різноманіття та соціальна єдність негативно пов'язані: чим більш різноманітне суспільство чи спільнота, тим менше її члени будуть схильні розвивати тісні зв'язки з іншими членами спільноти. Інакше кажучи, соціальний капітал розвивається зростанням різноманітності в даному суспільстві. Загальна довіра зазвичай є надійним показником соціальної єдності. Якщо багато людей відчувають, що більшості інших не можна довіряти, громаді буде важче продовжувати колективні дії та забезпечувати колективні блага.

3. Вивчені соціологічні дослідження щодо еволюції мультикультуралізму в країнах ЄС. З'ясовано, що сьогодні більшість держав ЄС є поліетнічними. Глобалізаційні процеси, покликані уніфікувати європейське співтовариство, в той же час стикаються зі спротивом локальних груп, які під тиском вестернізації ще з більшою силою прагнуть зберегти власну культурну ідентичність. Під впливом глобалізаційних тенденцій посилюється міграція, внаслідок чого в розвинених країнах Західної Європи, що приваблюють мігрантів зі слаборозвинених держав високим рівнем життя, стабільністю й безпекою, формуються все більш «мозаїчні» спільноти, що відмінні за етнічними, культурними й релігійними параметрами.

Разом із тим, епоха мультикультуралізму в тому вигляді, в якому він існував протягом останніх десятиліть в ЄС, закінчується. Саме тому експертне співтовариство в європейських державах наразі активно займається розробкою інноваційних моделей інтеграції іммігрантів, що дозволяють забезпечити більш результативне включення їх до приймаючого суспільства.

4. Виявлені проблеми й перспективи співвідношення мультикультуралізму й соціальної згуртованості в Європейському Союзі. Встановлено, що у контексті даного питання вагомою є роль міграції до ЄС.

Очевидною є потреба правового врегулювання таких елементів міграційної політики, як адаптація, інтеграція й реінтеграція. Для цього слід на державному рівні знайти компроміси у площині збереження емігрантами своєї ідентичності та водночас набуття ними статусу повноправних членів громадянського соціуму. Актуальним є забезпечення мігрантів необхідною інформацією стосовно країни перебування, вивчення у різних навчальних закладах основ культури зарубіжних держав, толерантності та ін.

5. Проаналізовані соціологічні дослідження щодо ставлення до мультикультуралізму в нашій країні. У контексті мультикультуралізму слід зазначити, що з етичних питань будь-яка особа, яка мігрує до нової країни, стикається з численними проблемами: від культурної адаптації та мовних бар'єрів до жалю за домом і самотності. Поряд із цими загальними проблемами іноземні мігранти часто стикаються з неприйнятним ставленням з боку своїх роботодавців. Мову можна розглядати як механізм інтеграції та акультурації.

Насильство та конфлікти можуть стимулювати міграцію (як це видно з війни в Україні). Проте інтенсивність насильства, тривалість конфлікту та сприйняття загрози можуть вплинути на кількість людей, які виїжджають. Можливо, більш важливим, ніж фактичний рівень насильства, є уявлення людей про власну фізичну незахищеність. Для людей, які вже живуть в умовах конфлікту, додаткові економічні потрясіння, спричинені зростанням цін на продовольство та енергію, можуть посилити труднощі.

6. Обґрунтоване значення соціальної згуртованості в умовах відбиття Україною повномасштабної агресії з боку РФ. З'ясовано, що одним із проявів соціальної згуртованості українського соціуму в період після 24 лютого 2022 року стала істотна активізація соціальної свідомості й громадської активності у різних проявах. Українське суспільство, розуміючи, що від результатів війни з Росією залежить саме виживання України й українців, активно долучилося до допомоги фронту, до різних соціальних і благодійницьких проектів та програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірєва О.М., Ганюков О.А., Мельниченко В.І. Соціально-політичні орієнтації населення України (вересень 2020 року): Аналітичний звіт за результатами моніторингового опитування населення України / Український ін-т соціальних досліджень; Центр «Соціальний моніторинг». Київ, 2020. 91 с.
2. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі / за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005-2007-2009-2011. Київ : Інститут соціології НАН України, 2012. 119 с.
3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Євростат: Притулок і керована міграція. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
5. Загальна декларація прав людини : прийн. і прогол. резолюцією 217А (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам ; Київ, 1996.
6. Лубська М. В. Право в системі культури. *Філософія. Політологія*. 2010. № 98. С. 8-11.
7. Міністерство економічного розвитку, праці та технологій Республіки Польща. URL: <https://archiwum.mriips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/>
8. Муранова В. В. Міграційні конфлікти як об’єкт філософсько-правового аналізу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С. 141-151.
9. Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців [Електронний ресурс]. URL: <https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viyna-vplinula-na-zhittya-ukraintsiv>
10. Хачатрян Д. В. Сучасні міграційні процеси як виклик сьогодення. Державне управління та місцеве самоврядування: історія та сучасність : зб.

тез наук.-практ. конф. за підсумками стажування слухачів 12 верес. 2012 р.
URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/4/06.pdf>

11. Anderson, Christopher J., Paskeviciute, Aida 2006: “How Ethnic and Linguistic Heterogeneity Influence the Prospect for Civil Society: A Comparative Study of Citizenship Behavior”, *The Journal of Politics*, vol. 68, 783-802.
12. Banting, Keith, Johnston, Richard, Kymlicka, Will, Soroka, Stuart 2006: “Do Multicultural Policies Erode the Welfare State? An Empirical Analysis”, in Keith Banting, and Will Kymlicka (eds.): *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*, Oxford, 49-91.
13. Banting, Keith/Kymlicka, Will 2006b: “Introduction. Multiculturalism and the Welfare State: Setting the Context”, in Keith Banting, and Will Kymlicka (eds.): *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*, Oxford, 1-45.
14. Barry, Brian 2001: *Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge.
15. Crepaz, Markus 2006: “‘If You are My Brother, I May Give You a Dime!’ Public Opinion on Multiculturalism, Trust, and the Welfare State”, in Keith Banting, and Will Kymlicka (eds.): *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*, Oxford, 92-117.
16. European Commission. (2023). Migration. https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/migration_en
17. Halpern, David 2005: *Social Capital*, Cambridge.
18. Hooghe, M., Reeskens, T., Stolle, D. 2007: “Diversity, Multiculturalism and Social Cohesion: Trust and Ethnocentrism in European Societies”, in K. Banting, T.J. Courchene, and L.F. Seidle (eds.): *Art of the State: Belonging, Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada*. Montreal: Institute for Research on Public Policy, 1-24.

- 19.IOM. Migration in Ukraine: facts and figures. 2021. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-eng_web-1.pdf
- 20.Kesler, Christel, Bloemraad, Irene 2010: “Does Immigration Erode Social Capital? The Conditional Effects of Immigration Generated Diversity on Trust, Membership, and Participation across 19 Countries, 1981-2000”, *Canadian Journal of Political Science*, vol. 43, no. 2, 319-47.
- 21.Kymlicka, Will 1995: *Multicultural Citizenship*, Oxford.
- 22.Kymlicka, Will 2010: “Testing the Liberal Multiculturalist Hypothesis: Normative Theories and Social Science Evidence”, *Canadian Journal of Political Science*, vol. 43, no. 2, 257-71.
- 23.OECD (2022) *The potential contribution of Ukrainian refugees to the labour force in European host countries*.
- 24.Pettigrew, Thomas F., Tropp, Linda R. 2006: “A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory”, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 90, 751-83.
- 25.Slaviuk N., Tashlyk A. 2022. Tendencies and consequences of migration from Ukraine. *Scientific Papers NaUKMA Economics*. №7(1). P. 94-100.
- 26.Strzelecki P., Growiec J., Wyszynski R. The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland. NBP Working Paper No. 322. URL: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/322_en.pdf
- 27.Uslaner, Eric 2012: *Segregation and Mistrust. Diversity, Isolation, and Social Cohesion*, Cambridge.
- 28.van Parijs, Philippe (ed.) 2004: *Cultural Diversity versus Economic Solidarity*, Brussels.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати опитування у макрорегіонах України, проведене Фондом
«Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною
службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA
з 13 по 21 грудня 2022 року

Яким чином війна торкнулася життя Вашої родини?

(виберіть всі варіанти, що вам підходять)

	Україна загалом	Захід	Центр	Південь	Схід
Ви потерпаєте від відключень електроенергії, води, опалення	52.4	49.4	53.7	64.2	47.9
Ваш родич був мобілізований до ЗСУ, НГУ, інших підрозділів Сил оборони України	24.2	24.7	27.5	11	23.6
Значно знизилися доходи Вашої сім'ї	20.8	18.1	24.6	24	15.3
Віїхав (-ла) за кордон родич (родичка)	20.3	20	17.7	25.5	23.8
Ваш родич допомагає/волонтерить для Сил оборони країни	20.1	27	16.6	11.5	22.8
Ви допомагаєте/волонтерите для Сил оборони країни	19.6	23.2	20.7	5	20.1
Ваш родич добровільно пішов до армії, Національної гвардії / добровольного загону/загону ТрО	18	17.7	20.3	10.1	17.8
Ви вимушені були розлучитися з рідними	16.7	10.1	18.2	30	15.4
Ваші родичі переїхали в інший населений пункт/регіон	16.1	6.6	14.6	24.9	27.3

Опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року. Опитування проведене в усіх областях України, за винятком Луганської та Донецької областей та АР Крим. У Запорізькій, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях – на підконтрольних уряду територіях та на яких не ведуться бойові дії. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян.

Created with Datawrapper

Чи залучені Ви до волонтерської допомоги армії/ТрО/ тимчасово переміщеним особам?

	Україна загалом	Захід	Центр	Південь	Схід
Так, допомагав/-ла фізично	10.4	9.4	11.6	12.4	7.8
Так, допомагав/-ла фінансово	30.8	36	30.7	30.6	24.2
Так, допомагав/-ла і фізично, і фінансово	20.2	27.9	19.1	6.7	19.3
Ні, але планую ще долучитися до фізичної допомоги,	5.9	3.7	7.4	8.6	4.2
Ні, але планую ще долучитися до фінансової допомоги	5.1	5	5.9	2.4	4.4
Ні, але планую ще долучитися до фізичної та фінансової допомоги	4.1	3	5.5	5.7	2
Ні, і не планую долучитися	17.5	10.4	14.1	25.4	30.3
Важко відповісти	6.1	4.6	5.7	8.1	7.8

Опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року. Опитування проведене в усіх областях України, за винятком Луганської та Донецької областей та АР Крим. У Запорізькій, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях – на підконтрольних уряду територіях та на яких не ведуться бойові дії. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян.

Created with Datawrapper

Продовження додатку А

Чи залучені Ви до волонтерської допомоги армії/ТрО/ тимчасово переміщеним особам?

розподіл за ідеологічними орієнтаціями

	Події на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 року – це Революція Гідності, справедливе повстання народу проти авторитарної влади*	Події на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 року – це незаконний державний переворот, захоплення влади групою озброєних людей**	Не згодний(а) з обома варіантами, важко відповісти***
Так, допомагав/-ла фізично	11.1	9.7	8.6
Так, допомагав/-ла фінансово	34.7	17.7	26
Так, допомагав/-ла і фізично, і фінансово	23.4	10.1	15.7
Ні, але планую ще долучитися до фізичної допомоги,	6.1	3.6	6.7
Ні, але планую ще долучитися до фінансової допомоги	5.4	5.6	3.6
Ні, але планую ще долучитися до фізичної та фінансової допомоги	3.9	4.8	4.5
Ні, і не планую долучитися	11.4	40.7	23.1
Важко відповісти	4	7.7	11.9

* Таку інтерпретацію подій Євромайдану поділяють 67% українців загалом по Україні; у Західному та Центральному макрорегіонах таку інтерпретацію поділяють 76% респондентів, у Південному та Східному макрорегіонах – 45%.

** Таку інтерпретацію подій Євромайдану поділяють 12% українців загалом; у Західному та Центральному макрорегіонах таку інтерпретацію поділяють 8% респондентів, у Південному та Східному макрорегіонах – 23%.

***Цей варіант відповіді обрали 21% українців загалом по Україні; у Західному та Центральному макрорегіонах цю відповідь обрали 16%, у Південному та Східному макрорегіонах – 32%

Created with Datawrapper

Додаток Б

Українці за кордоном станом на кінець 2021 року

	Переселенці з України	Частка населення – вихідці з України	Грошові перекази в Україну у 2021 році (% всього)
Російська Федерація	3 268 000	7%	6% (з 26% у 2015 році)
Сполучені Штати	370 000	1%	11%
Казахстан	356 000	1%	н.д.
Німеччина	290 000	1%	4%
Польща	273 000	1%	33%
Італія	248 000	1%	4%
Білорусь	222 000	1%	н.д.
Всього	6 139 000	14%	